

Excavacions arqueològiques al monestir de Sant Pere de Rodes. Primers resultats

MONTSERRAT MATARÓ, JOSEP BURCH,
JUDIT LLOPART, ANNA M. PUIG,
FRANCESCA TIÓ, GEMMA VIEYRA

SITUACIÓ DEL MONESTIR

El monestir benedictí de Sant Pere de Rodes es troba situat en el terme municipal de Port de la Selva, a la comarca de l'Alt Empordà. Es localitza exactament a 42° 19' 23" lat. nord i 3° 10' 2" long. est. La seva situació a la serra de Rodes, a uns 520 m sobre el nivell del mar, li proporciona una estratègia visual important que permet dominar el litoral des del golf de Lleó fins al cap de Creus.

Fou declarat Monument Nacional l'any 1930 i protegit pel Decret de 22 d'abril de 1949 sobre protecció de castells espanyols i posteriorment també per una disposició addicional de la Llei de 1985 del patrimoni històric espanyol.

Actualment s'arriba al monestir per dues vies d'accés: la carretera que surt de Vilajuïga i que, travessant la serra de Rodes en uns 10 km, dona a la façana principal situada a ponent; l'altre accés és la carretera que, vorejant el monestir per la banda nord, arriba fins a Port de la Selva.

ZONES D'ACTUACIÓ I METODOLOGIA EMPRADA

Dins del projecte d'estudi global i pluridisciplinar de Sant Pere de Rodes, l'equip d'arqueologia hem portat a terme dues campanyes d'excavació. La primera ha afectat tres cossos arquitectònics independents, com són el Palau de l'Abat, les Sagristies Noves i el Refectori, tots destinats a una propera consolidació i rehabilitació. La segona campanya d'excavació s'ha centrat en el pati d'entrada al monestir i en l'església de Santa Helena, situada aproximadament a 1 km al nord del monestir, i que forma juntament amb Sant Pere i el castell de Sant Salvador el gran conjunt medieval de la serra de Rodes.

Fig. 1. Vista de la façana nord del monestir de Sant Pere de Rodes (fotografia de Jordi S. Carrera)

La intervenció arqueològica en les dues darreres zones esmentades no s'ha acabat i, per tant, aquestes zones no són objecte d'aquesta tribuna. Centrem, doncs, el present article en el Refectori, Sagristies Noves i Palau de l'Abat.

Cadascun dels llocs on hem actuat ha estat considerat com una zona independent dins del conjunt monàstic, en tant que es tracta sempre d'estructures tancades, és a dir, d'edificis que podem considerar aïllats i amb una funció pròpia, però que cal tractar alhora com una part integrant del monument. Partint d'aquesta premissa, cada un dels edificis s'ha identificat amb un número de zona. Així mateix, i amb la intenció de facilitar el treball d'excavació, registre i posterior interpretació, cada una de les zones ha estat dividida en sectors. S'han considerat sectors diferents cada una de les estances interiors dels edificis delimitades per estructures o elements arquitectònics que permeten considerar-les com a espais individualitzats.

L'objectiu de la nostra intervenció a Sant Pere de Rodes és el de poder establir i diferenciar les diverses fases constructives i remodelacions de cara a la consolidació i la restauració dels diferents edificis. Amb aquest propòsit, hem practicat, sempre que ha estat possible, una excavació en extensió.

Per als edificis de les Sagristies Noves i el Palau de l'Abat, on l'excavació en extensió ha estat possible, hem tractat cada un dels elements arqueològics, ja

sigui sedimentològic o arquitectònic, com una unitat estratigràfica única. Això ha comportat la realització d'una fitxa basada en el sistema Harris-Carandini, en la qual s'analitzen les relacions estratigràfiques de les diferents unitats, i permet proposar en la majoria dels casos un *terminus ante quem* i *post quem*. Aquest registre estratigràfic es complementa sempre amb el documental, el qual comporta la realització de la planimetria, així com de la fotografia dels diferents elements i conjunts arqueològics.

L'estudi final de cada un dels edificis ha de comptar amb la participació de diversos especialistes, com són arquitectes, historiadors de l'art, documentalistes, antropòlegs, arqueòlegs especialitzats en l'estudi de la fauna, de la carpologia, dels metalls i del paisatge, numismàtics..., treball interdisciplinari que ha de permetre a llarg termini establir les diferents fases constructives i ocupacionals del conjunt monàstic.

EL REFECTORI

El Refectori és un edifici situat al sud del claustre (fig. 2,1). La nostra intervenció en aquesta zona ha estat forçosament limitada a recuperar mitjançant la fotografia i el dibuix el petit testimoni deixat per Miquel Oliva en el soterrani, ja que la resta fou buidada a finals de la dècada dels anys 60, època en la qual foren restaurades diverses parts del monestir. Això no obstant, hem pogut constatar que existia en el soterrani un paviment de calç a nivell d'una porta, actualment tapiada, que permetia una sortida a l'exterior, cap al lloc on devien situar-se en l'època els horts del monestir. Aquest soterrani comunicava amb la planta pròpiament dita del refectori a través d'una escala retallada a la roca mare. Malauradament, les obres efectuades en els anys 60 no ens han permès donar cap datació de l'edifici.

LES SAGRISTIES NOVES

L'edifici de les Sagristies Noves és potser una de les dependències del monestir menys conegudes fins ara, tant des del punt de vista arquitectònic com històric. L'única notícia documental que en tenim és una breu referència que fa el cronista Jeroni Pujades en la seva *Crònica universal del Principat de Catalunya*, escrita a principis del segle XVII, quan diu que va copiar una sèrie de notícies referents a la fundació del monestir d'un llibre gran, escrit en pergami i titulat *Especulum Sancti Petri Rodensis*, el qual es guardava a l'arca gran de l'antiga sagristia, tocant al cor, lloc que servia d'arxiu quan l'any 1606 ell visità el monestir.

Les Sagristies Noves es troben situades a l'extrem nord-oest del conjunt monàstic, adossades a la nau septentrional de l'església entre la torre de Sant Miquel i la Galilea (fig. 2,2). Arquitectònicament queden configurades com un edifici de planta rectangular de tres pisos, dels quals es conserva només la

planta baixa i la part occidental del primer. El primer pis, a l'igual que el superior, estaria, en origen, cobert amb voltes de maó pla i s'hi devia accedir a través d'una porta oberta al bell mig de la nau de tramuntana de l'església. Un altre accés està situat a la façana de ponent del creuer. L'accés a la planta baixa és possible a través d'una altra porta oberta a la façana oest de l'edifici. La comunicació entre la planta baixa i els pisos superiors se solucionà per mitjà d'una escala situada a l'angle nord-est.

Malgrat que aparentment sembli un conjunt homogeni, una lectura acurada dels paraments i nivells estratigràfics permet observar diversos moments de construcció.

El primer moment està representat per una petita estança d'uns 12 m² que per les seves característiques constructives hem considerat de cronologia anterior a la resta del conjunt. Aquesta habitació es troba encaixada entre la façana de la nau de tramuntana de l'església i el braç nord del transsepte, des d'on s'accedeix a través d'una escala. Els murs que delimiten aquesta estança aprofiten alguns elements de l'església, com són la banqueteta i el contrafort, per a recolzar-s'hi. La part superior d'aquests murs serà arrasada en construir l'edifici de les Sagristies Noves, així com també ho serà el paviment d'aquesta estança primitiva, una mena d'*opus signinum* que arrebossa part de l'escala esmentada i amortitza la banqueteta de l'església. Els importants rebliments localitzats a l'interior d'aquest espai confirmen que recentment havia servit d'escombrera de les runes de les obres realitzades en el teulat de l'església. En un d'aquest reompliments localitzarem una tomba de lloses força malmesa, mutilada a nivell dels genolls i acompanyada de material molt modern: plàstics, llaunes, vidres... La causa d'aquesta pertorbació ha estat identificada gràcies a una fotografia datada del setembre de 1969, que fou realitzada amb motiu de les obres del teulat de l'església i que es conserva a l'arxiu fotogràfic del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.

Malgrat aquesta pertorbació en l'estratigrafia, l'excavació en extensió d'aquesta estança ha permès documentar una fase d'ocupació anterior a la construcció de l'església, materialitzada per la presència de dos cranis humans i altres ossos inconnexos que són coberts per la banqueteta del mur nord de l'església.

A un moment cronològic posterior correspon l'habitació situada a l'extrem més occidental del conjunt. Es tracta d'un espai de planta rectangular amb un accés a l'exterior obert en el mur oest i cobert per una volta d'aresta construïda amb pedres disposades de cantell. Sobre aquesta volta hem practicat dos sondeigs, el resultat dels quals ha estat del tot decebedor, ja que no aporten cap tipus d'informació material que ens permeti donar una aproximació cronològica a la seva construcció. Creiem molt probable, però, que aquesta sigui l'habitació que correspongui a la cita del cronista Jeroni Pujades.

En aquest àmbit s'ha pogut documentar un paviment de terra batuda que devia correspondre al primer moment d'ocupació i que serà destruït posteriorment per l'excavació d'una fossa d'inhumació situada a tocar del mur oest de l'estança. Es tracta d'una inhumació en caixa de fusta de la qual hem pogut

resseguir tot el contorn i recuperar-ne alguns claus. L'esquelet, pertanyent a un adult, reposava amb els braços creuats sobre el pit subjectant un rosari entre les mans. Es conservava gairebé complet, tret dels ossos dels peus, que apareixien mutilats per un dels forats localitzats al costat del mur nord. Es tracta de tres forats excavats en el paviment de terra batuda i identificats com a enclavaments de bastida. A nivell del pis superior apareixen diversos forats de cabiró anul·lats posteriorment per la construcció de la volta d'arestes. Ambdós fets cal relacionar-los amb un canvi del sistema de coberta d'aquesta habitació: se substitueix el sostre de cairats per la volta d'arestes.

Aquesta reforma es produeix en el mateix moment en què s'amplia l'edifici per la part de llevant construint un cos nou. Les habitacions anteriorment descrites quedaran englobades dins del conjunt de les Sagristies Noves, gràcies a la perllongació i el reaixecament de la façana de tramuntana i al corresponent tancament pel costat est. En aquest moment també es construeix un contrafort exterior en el punt d'intersecció amb l'edificació de la segona estança descrita, i s'hi obre una porta interior per tal de facilitar la comunicació horitzontal. A nivell de la façana es construeix una filada de merlets rectangular per tal de donar una imatge més coherent amb la resta del conjunt monàstic.

L'excavació en extensió d'aquest nou sector ampliat no ha posat al descobert cap moment d'ocupació anterior. Es tracta, per tant, d'una ocupació *ex novo* on s'integren elements arquitectònics pertanyents a l'església, com són la façana, els contraforts i les banquetes de fundació. Així, podem observar com s'aprofita l'estructura escalonada de les banquetes de la façana nord de la torre de Sant Miquel (aixecada sobre el braç nord del transsepte de l'església) com a mur de tancament del costat sud. La resta de murs es fonamenten sobre la roca mare, que en aquesta zona presenta una diàclasi en direcció est-oest, que dibuixa un fort desnivell del terreny. És interessant assenyalar el sistema d'atalussament dels murs a mesura que guanyen en altura. Estratigràficament, hem pogut distingir tres nivells de sediment fins a arribar a la cota del nivell del paviment de calç que s'estenia per tota la planta baixa. La primera aportació està relacionada amb la construcció de la primera banqueta de la façana nord; el segon i el tercer rebliments, amb el segon nivell de banqueta i amb la construcció dels pilars que sustentarien el sostre.

A l'angle nord-est, tocant a la banqueta de la torre de Sant Miquel, ha estat localitzada una bossada a manera d'ossera amb nombroses restes humanes inconnexes. Tradicionalment s'havia considerat que és precisament en aquesta zona on es construeixen les Sagristies que estaven situades el cementiri del monestir.

Tots els reompliments d'aquest espai corresponen a un mateix moment cronològic i semblen aportats del mateix lloc. El material exhumat, ceràmica vidrada amb decoració de tonalitat blavosa coneguda amb el nom d'«influència francesa», ens permet situar cronològicament el conjunt de les sagristies noves a mitjan segle XVIII.

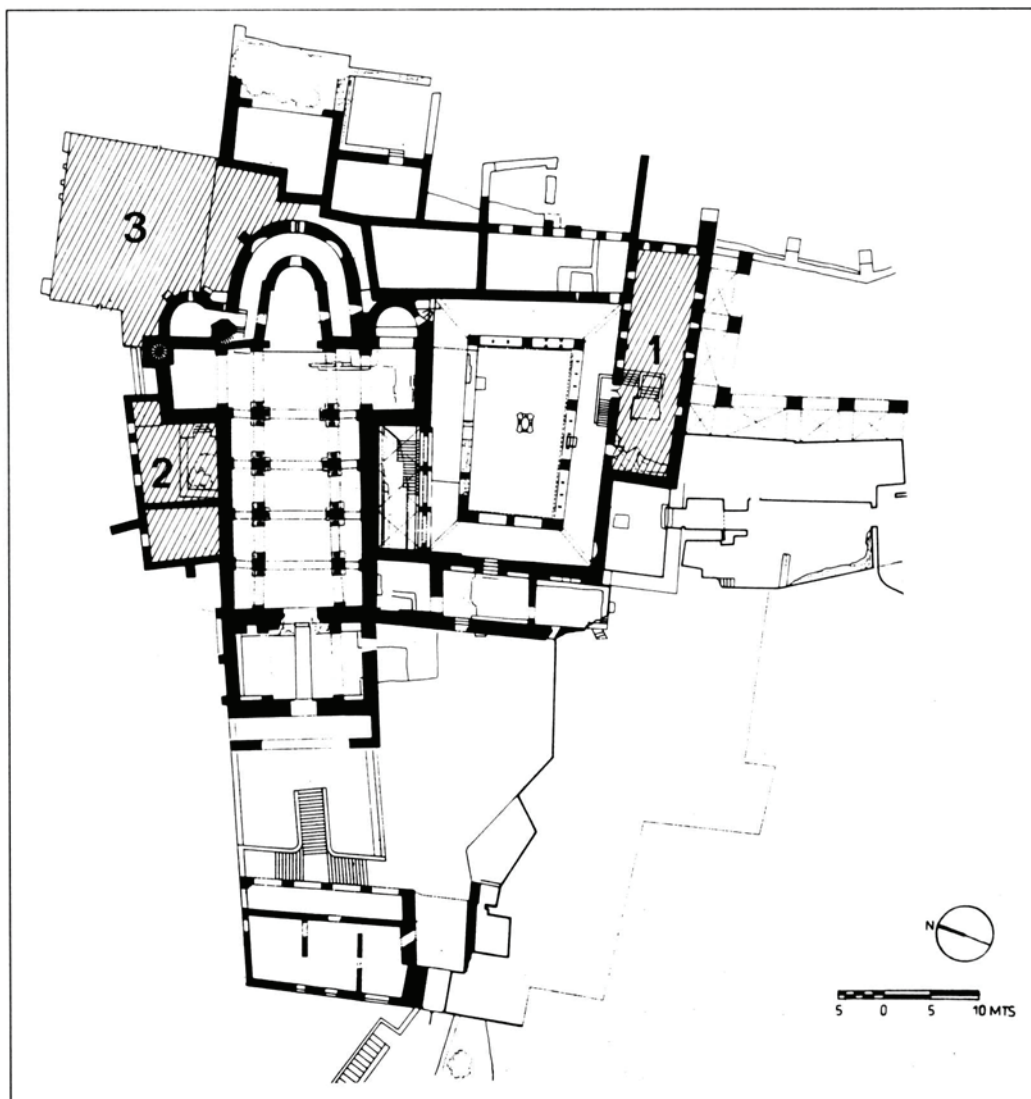

Fig. 2. Planta general del conjunt arquitectònic de Sant Pere de Rodes (basada en la de J. A. Martínez, 1980): 1) refectori; 2) sagristies noves; 3) palau de l'abat.

EL PALAU DE L'ABAT

El Palau de l'Abat és un edifici annex al monestir, situat al nord-est de l'absis de l'església i concebut com una construcció d'aspecte noble i grandios (fig. 2,3 i 3).

L'excavació en extensió d'aquesta zona ha posat al descobert diverses estructures corresponents a dos moments cronològicament anteriors a la construcció del palau. Arqueològicament i arquitectònicament podem distingir tres moments:

1. *Un edifici anterior al Palau abacial*

Les restes arqueològiques més antigues trobades fins ara formen una estructura localitzada a l'interior d'una de les habitacions de l'ala nord de la planta baixa del Palau. D'aquesta estructura, en queda només el basament de tres grans murs de pedra seca i un paviment de lloses. Es conserva en una llargària de 10,80 m i en una amplada de 2,40 a 3,40 m. El material ceràmic trobat en relació amb les restes d'aquest edifici és molt escàs; es limita a uns pocs fragments de ceràmica espatulada i d'engalba blanca, un dels quals pertany possiblement a una àmfora romana. No cal però, considerar aquest element com a determinant per establir una cronologia. En tot cas, apuntem la possibilitat d'una ocupació del lloc molt anterior a les estructures medievals, que queda constatada per l'aparició d'altres elements antics com són fragments de tègula i un informe de ceràmica de cuina africana. Sembla, doncs, del tot possible que existeixi una tradició ocupacional del lloc.

Reconstruir l'estructura completa d'aquest edifici anterior al Palau és difícil, per les posteriors construccions. De tota manera, la talla dels murs (1 m d'amplada) fa pensar en parets mestres, i l'enllosat sembla correspondre a un espai interior que podria perllongar-se cap a la banda septentrional traspasant el límit actual del palau. En aquest cas, el pronunciat desnivell de la roca en aquest indret se solucionaria mitjançant un sistema d'aterrament. Una altra possibilitat que cal considerar és la perllongació cap al sud, en direcció a l'església. En aquest cas, la construcció del Palau abacial és la causa d'un arrasament absolut.

2. *Un cementiri de tombes antropomorfes*

Anteriors també al Palau de l'Abat són una sèrie de 5 tombes antropomorfes excavades a la roca, orientades d'est a oest i localitzades enfront de la porta que mena a la cripta. Estaven desprovistes de qualsevol resta òssia. Aquestes tombes demostren l'existència en aquest indret d'un cementiri. Cal considerar la possibilitat que aquest ocupés en origen una extensió àmplia. De fet, una altra tomba del mateix tipus fou localitzada, també buida, a uns 10 m al sud de les primeres. Tres tombes més, situades darrere de l'església i excavades per nosaltres, han quedat tallades a nivell dels membres inferiors per raons de seguretat en l'excavació. Es tracta en aquest cas també de tombes antropomorfes que completen la seva construcció amb blocs d'esquist quan el fort desnivell del terreny així ho exigeix. Algunes d'aquestes tombes foren utilitzades en diverses ocasions i contenen més d'un individu.

La datació n'és difícil de precisar a causa de la manca total d'aixovar. En tot

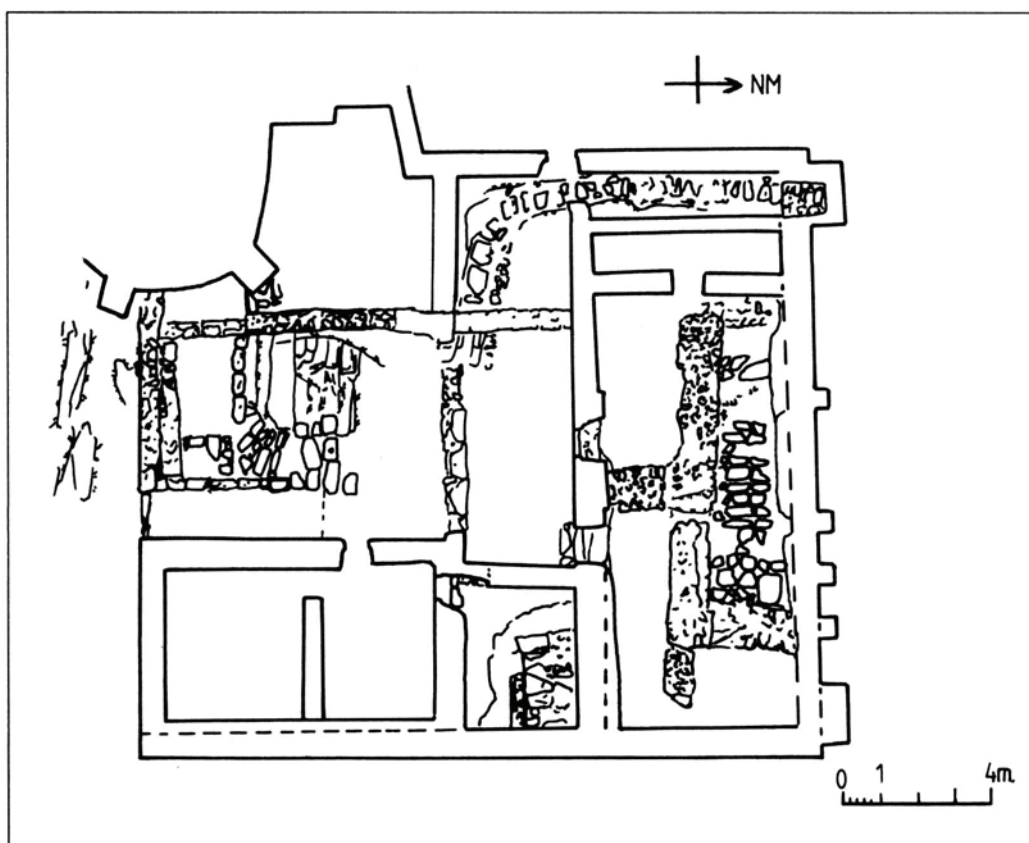

Fig. 3. Planta general del palau de l'abat (dibuix de J. Burch i F. Tió).

cas, però, sembla clar que la primera ocupació medieval del lloc constatada fins ara és de caire funerari, contemporània molt possiblement als primers moments de l'església i anterior a les estructures abacials, les quals canviaran la funcionalitat de l'espai.

3. El Palau abacial

El Palau de l'Abat és un edifici de planta gairebé quadrada, amb una superfície aproximada de 200 m² i amb planta baixa i pis. S'aixeca directament sobre la roca mare, la qual cosa obliga a adaptar la seva estructura al desnivell del terreny, modificant-lo quan és necessari.

Suposem que originàriament el Palau de l'Abat tenia dues entrades. Una, situada al sud, comunicava amb el cos monàstic circumval·lant els absis de l'església mitjançant una zona de pas que venia de les estances situades a l'est del claustre, i permetia arribar a la porta principal oberta en el mur de migdia

de l'edifici. L'altre accés era obert a la façana de llevant. Actualment ambdues entrades estan inutilitzades i s'hi accedeix a través de la cripta i des d'una porta practicada en la façana de ponent en la dècada dels anys 60, època en la qual es refà tota aquesta façana i part de la façana nord.

De la porta de la façana sud, a la qual s'arriba actualment a través de la cripta, se'n conserven el marxapeu i part dels brancalls. Aquesta porta permet l'accés a la planta baixa i al pis superior.

En un primer moment, hom accedeix a les estances inferiors a través d'una gran escalinata retallada en part a la roca i completada amb blocs de pedra ben escairats en els punts on el desnivell del terreny és pronunciat. Aquesta escalinata mena a un pati interior al voltant del qual s'organitza tot l'edifici. Des del pati s'arriba, d'una banda, a l'ala de llevant, formada per una gran nau i una petita estança que permet l'accés a l'exterior i, de l'ala nord; i de l'altra banda, a una mena de porxo, actualment descobert, que dona pas a l'ala nord, formada també per una gran nau que serà posteriorment compartimentada. Finalment, també des del porxo s'arriba a un petit compartiment situat a l'oest i destinat a latrina.

Des d'un principi, la construcció d'aquest edifici en un lloc de gran pendent pot suposar un problema per al desguàs de les aigües de la pluja. Això se soluciona amb la construcció de diverses conduccions fetes a base de lloses de pedra relligades amb morter. El sistema de desguàs és ben estudiat i complex, de manera que evacua i aprofita al màxim les aigües de la pluja. Així, es comunica el pis superior amb la planta baixa i les aigües es condueixen cap a la latrina o bé cap a l'exterior de l'edifici.

Els nivells arqueològics més antics són datats per ceràmica blava, blava i daurada i de reflexos metàl·lics, que situen cronològicament aquest primer moment en els segles XV i XVI. Dins d'aquests anys cal, doncs, possiblement, situar la construcció de l'edifici; és a dir, dels murs perimetrals i de les estances de la planta baixa i del pis superior.

Dels segles XVI i XVII podem datar l'ocupació segura de la majoria dels sectors de la planta baixa a través dels paviments o de les seves preparacions. En una d'aquestes preparacions aparegué un recipient de ceràmica vidrada, de color verd per fora i marró per dins, en forma d'albarel·lo o pot de farmàcia, que contenia un conjunt de monedes. Aquest dipòsit monetari quedà protegit per un important rebliment de runa i sediment. El conjunt està format per 658 monedes, de les quals 348 són d'or i 320 de plata. És curiós assenyalar l'especial disposició d'aquestes peces, ja que les de plata ocupaven la part inferior del recipient, mentre que les d'or hi eren per sobre. Les monedes ocupaven la totalitat del recipient ceràmic, el qual no conservava cap tipus de coberta.

Les primeres apreciacions han permès datar-les *grosso modo* al voltant dels segles XV i XVI. Les peces d'or provenen de diferents seques, com la ciutat de Barcelona, el regne de València, el regne de Portugal, el regne de França, les repúbliques italianes, l'Estat vaticà i Hongria. Les de plata, en canvi, són totes dels reis catòlics i provenen de Barcelona, llevat de dues que són castellanes.

A part d'aquesta troballa un xic espectacular, cal dir que la majoria de material arqueològic aparegut en aquest estat es compon de restes de fauna, ictiofauna, metalls i ceràmica de reflexos metàl·lics de l'estil pinzell pinta.

El sistema de coberta de l'edifici en aquesta fase consisteix en un sostre de cairats de fusta recolzats sobre arcs torals i dels quals hem posat al descobert alguns dels forats que els sostenien mitjançant l'excavació del pis superior.

La darrera gran reforma constatada en el Palau de l'Abat suposa un canvi de primer ordre: el sistema de coberta de les habitacions de la planta baixa substitueix els cabirons per voltes. Aquest canvi fa que s'anul·li part dels murs, que, com hem pogut comprovar, tenien un enlluït de color vermellós. Aquesta modificació del sostre la podem datar del segle XVIII gràcies a la ceràmica trobada en l'excavació de les voltes. En aquest moment s'inutilitzen també les espitlleres de les façanes est i nord i es construeixen nous punts de llum. És possiblement també ara que es canvia la direcció de les escales d'accés al Palau, anul·lant part de l'antiga escalinata i construint un paviment de lloses i pedres de finestra reaprofitades. Finalment, cal dir que és també en aquest moment que alguns dels paviments de les habitacions de la planta baixa seran reformats.

CONCLUSIONS

La primera campanya sistemàtica d'excavacions arqueològiques duta a terme en el monestir benedictí de Sant Pere de Rodes per l'equip que signa l'article permet fer diverses constatacions. En primer lloc, sembla del tot possible que l'estratègia natural de la serra de Verdura sigui coneguda i aprofitada abans de l'època alt-medieval, com ho demostra la tradició ocupacional del lloc que ve materialitzada per la presència de materials antics. Això no obstant, cal desmentir, de moment, la idea, apuntada per alguns autors, d'un edifici religiós dedicat a Venus. L'excavació de la zona del Palau de l'Abat ha posat al descobert la fonamentació de l'absis de l'església recolzat directament sobre la roca. D'altra banda, les estructures anteriors al Palau no proporcionen tampoc els elements suficients per afirmar-ne l'existència.

Al llarg de vuit segles, el monestir de Sant Pere de Rodes és edificat i remodelat. Es converteix en un centre ric i important relacionat amb d'altres.

Les Sagristies Noves i el Palau de l'Abat són objecte de grans modificacions en un moment molt tardà, que podem datar en el segle XVIII. És una evidència del fet que l'època que la historiografia tradicional ha insistit a qualificar de decadent esdevé un moment culminant i de gran poder econòmic dins la història d'aquest nucli religiós i cultural.

Caldrà, doncs, una excavació sistemàtica i acurada de totes i cada una de les dependències per poder presentar un model de l'evolució constructiva i ocupacional del monestir de Sant Pere de Rodes.

BIBLIOGRAFIA

- BADIA i HOMS, J. (1981): *L'arquitectura medieval de l'Empordà. Vol. II-b: Alt Empordà*. Diputació Provincial de Girona. Girona.
- BATLLORI i MUNNÉ, A.; LLUBIÀ i MUNNÉ, L.M. (1949): *Ceràmica catalana decorada*. Barcelona.
- DEULOFEU, A. (1961): *L'Empordà, bressol de l'art romànic*. Barcelona.
- LLOPART, J.; MATARÓ, M.; PUIG, A.M.; VIEYRA, G. (1989): «Darreres excavacions a Sant Pere de Rodes. Aproximació a un important conjunt numismàtic dels segles XV-XVI», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 22, p. 333-345.